

GYVIEJI ARCHYVAI

Vytautė ŽILINSKAITĖ

AKMUO

Legendą apie akmenį „Užkeikta merga“ man papasakojo arti jo gyvenusių ūkininkų palikuonė Ona Baliukonytė - Baranauskienė, o jai - jos bobutė, šiai gi - šios bobutė. Buvę taip: nepaisydama motinos draudimo, dukterė ryžosi ištėkti už savo mylimojo ir kai pasipuošusi nuotakos drabužiais važiavo tuoktis, ją palydėjo motinos prakeiksmas: „Kad bažnyčios nepasiekusi tu akmeniu pavirstai!“. Taip ir nutikę, o anoji proprobotė savo akimis mačiusi iš po akmens išlindusius nuotakos kaspinus - mat anuomet jos puošdavosi ilgais, kone iki žemės kaspinais. (Yra ir kitų šios legendos variantų, bet Akmens kaime minimas šitas.)

Žiauriai nubaustąją, be abejo, atjausdavo merginos, ypač tekinamos už nemyliamųjų, jai pasiguosdavo, ją padabindavo - ir, žiūrėk, atlėgdavo liūdesys, juoba kad jau nuo seno akmuo garsėjo gydomąja galia. Matyt, ne be pagrindo, nes buvo lankomas net iš tolimų vietovių. Minėtoji Ona pasakojo, kad jos bobutės kluone nakvojo moteris iš Baltarusijos, meldė akmenį pagydyti jos apakusį sūnų, o sugrįžusi namo, rado jį praregėjusį ir po to kasmet atvažiuodavo akmeniui padėkoti ir pasimelsti.

Kadaise nuo akmens iki vieškelio kilo kalnelis, tai nuo pat jo viršaus iki akmens ir aplink jį žemė buvo plika: žmonės eidavo klūpomis ir dėdavo atnašas: drobinį rankšluostį, staltiesę, stuomenį, juosta, pinigą, mėsos gabalą... Anuomet aukas susirinkdavo žiniai ar jų tarnai, o žinyčios vietoje iškilus krikščionių koplyčiai - kuniagai. Vėliau, kai į akmenį buvo įkaltas geležinis kryžius su Nukryžiuotoju, imta dabinti ir Jį - matydavau apgaubtą šilko ar nėrinio skiaute, o prieš pat Atgimimą - apjuostą trispalviu kaspinėliu, gi akmens įdubon įmetama pinigėlių ir dabar. Štai ką apie tokias įdubas rašė archeologė Marija Gimbutienė: „Tikėta, kad išgręžus skylę akmenyje, apvaisinamos jame esančios žemės jėgos. Į šias daubeles patekęs vanduo įgaudavo stebuklingų savybių“. Toks akmuo su senutėliu stovu iš sunaikintos žinyčios buvo įkeltas mūsų bažnyčion - jau švęstam vandeniui ir žegno nei...

Tačiau ir sukrikščioninus akmenis, ir nuo seno įkurdinus bažnyčioje švenčiausios Mergelės statulą, smėlio kalnelis palei „Užkeiktą mergą“ neapžėlė žole. Čia prisiminkime garsųjį Rambyno akmenį, prie kurio, pasak archeologo E. Gizevičiaus, net ir XIX amžiaus pradžioje lietuvininkai atkeliaudavo melsti sveikatos ir dėdavo aukas deivėms Gabijai ir Laimai, o kai 1811 metais akmuo buvo

suskaldytas esą gironams gaminti, žmonės raudote raudodojo... „Akmenis kaip dievus garbino“, - pripažįsta lenkų istorikas jėzuitas S. Rostovskis, o S. Daukantas pažymi: „Krikščionybei įsigalint, buvo liepiama amžinas ugnis gesity, ažuolus šventus kirsti, akmenis skaldyti“.

Galingas ažuolynas kadaise supo ir dabartinės bažnyčios vietą. „Čia stovėjo žinyčia, septynių didžiulių ažuolų apsupta“, - rodė man minėtoji Ona, persakydama savo senolių pasakojimus. Žinyčios paprastai buvo statomos upių pakrantėse ir ant kalvų. Mūsiškės vietą, be abejo, nulėmė tiek artimas akmuo, tiek netolima upė, tuo labiau, kad šalia jos buvo išsikūrusios mūsų protėvių gentys - iki šiol ten surandama titnago dirbinių (viena gremžtuką davė ir man).

Akmens lankymą maldininkams palengvindavo ir gretimai jo einas labai svarbus kelias Vilnius - Gardinas. Šiuo keliu traukdavo Kęstutis pas žmoną Birutę, vienu metu gyvenusią Gardine, keliaudavo Algirdas į savo rytines valdas, jodavo Vytautas į pamėgtą medžioklės dvarą prie Varėnos. Visi trys išlaikę protėvių tikėjimą (yra tvirtinimų, kad Vytautas ir po krikšto jo neišsižadėjo) - tad kaipgi jie nebūtų sustoję atiduoti auką akmeniui, pagarbą šventajai ugniai bei pasitarti su žyniais, išklausyti jų pranašysčių ir gauti palaiminimo?

Kadangi akmuo tapo stotele, tad kitoje kelio pusėje netruko įsikurti karčema. Vieną naktį ji užsidegė, gaisras išplito, nušlavė aplinkinius miškus ir žinyčių supusį ažuolyną - jos pačios jau nebuvo, „nušlavė“ krikščionybės nešėjai, beje, gana nesunkiai: dauguma pagonių šventyklų buvo kuklūs mediniai statinėliai šventajai ugniai nuo lietaus, sniego ir vėjo apsaugoti; kiekviena turėjo aptvarą, kurio peržengti niekam nebuvo valia, išskyrus žynį ir ugnies tarnus, o gyveno jie už aptvaro ribų...

Bet grįžkime prie akmens. Šalia jo nuo kalvelės atsišakoja keliukas į Paakmenės kaimą. Jo senbuvis Tomas Česnulevičius pasakojo man, kad anksčiau kaimas vadinosi Tījūnais, mat vietinis dvarponis dovanojo čia žemę ir net pastatė namą savo tījūnui, o juo buvęs Tomo „senelio senelis ir dar toliau“. Sykį jodamas pro tą vietą, kur kadaise stovėjo žinyčia, tījūnas pastebėjo žybsint švieses. Gal pasivaideno? Prisiartino: ne, akys neme- luoja; iš po žemės šešios ugnelės tykši! Nedeldamas nunešė žinią ponui, šis atskubėjo patikrinti: taip ir yra, tiesiai iš žemės šešios ugnelės! Ar ne stebuklas? O žemė tai jo. Gal pats Dievas jam žinia

duoda, jog čia, kur pagonių dievai garbinti buvo, turi stovėti krikščionių bažnyčia!

Ir šit ji stovi: Akmens, arba Nukryžiuotojo Jėzaus, bažnyčia.

Taip man paporino kaimo senbuviai, o bažnyčios knygoje įrašyta, kad po alinančių rusų - švedų karų ir po jų sekusio baisaus maro Vilniaus vyskupijos leidimu čia, kapinėse, 1724 metais buvo pastatyta nedidelė medinė bažnyčia, ilgą laiką globota dvarininkų Chmieliauskų.

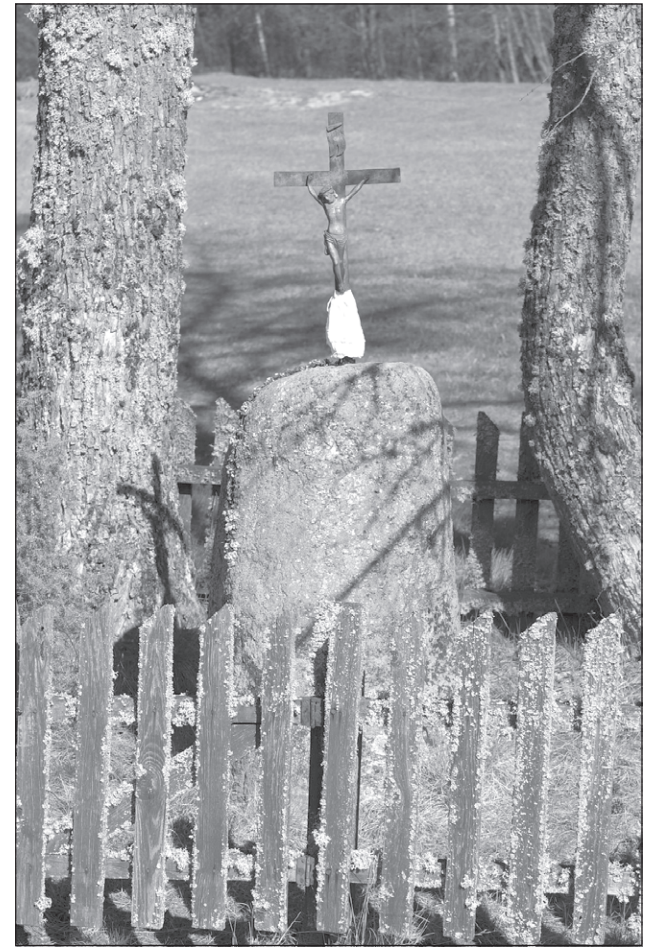
Pradžioje bažnyčia buvo menkai lankoma, o vėliau prireikė ją dusyk praplėsti. Nūnai iš pirminio pastato tėra išlikusi tik šiaurinė siena, suręsta be pjūklo, iš apvalių išsilaikusių rąstų, be to, išgaubta kampuotu puslankiu, vadinamąja apside. Pasak menotyrininko Pauliaus Galunės, pačios pirmosios bažnytėlės Lietuvoje turėjo kaimiško stačiakampio kluono formą, apsidos gi radosi kiek vėliau - altoriui pastatyti bei erdvei praplėsti. Tokių medinių bažnytelių Lietuvoje išliko tik saujelė, mūsiškė gi - viena seniausią ir rečiausią, kaip ir jos lauko varpinė su dviem stogeliais ir trimis varpeliais, vis rečiau besuskambančiais... Tai, kad bažnyčia buvo pastatyta pagonių šventyklos vietoje - nieko daugumą sudarė Rusijoje atitarnavę rekrūtai, vietinių vadinami „maskoliais“. Nuo to ir kilo kaimo pavadinimas Maskauka, o ne dėl to, kaip teigiama, kad prie netolimo Glūko ežero buvo įsikūręs caro kariuomenės dalinys... Skaudu ir apmaudu, kad mūsų kaimui, sovietmečiu pervadintam gretimos Maskaukos vardu, iki šiol nėra sugrąžintas istorinis Akmens vardas... Na, o minėtasis dvarponių antkapis, išstovėjęs kone šimtą metų, vieną po kito priglaidė tris čia kunigavusius ir mirusius šventikus.

Nesyk praeidama pro akmenį, pasukdavau sau galvą: kas vis dėlto sieja jį su merga (Dzūkijoje šis žodis neturi šurkštaus atspalvio)? Juk jo stūksota čia, kai dar nei bažnyčios, nei legendinės nuotakos nebuvo, nuo pat ledynmečio laikų. Ir tik išgirdus pasakojimą apie nepavykusį mėginimą rieduliui atkasti, mįslė išsirišo. Mat jeigu pamatyte antžeminę jo dalį (tik ne keturkampės ir ne apvalios formos, kaip vienur kitur teigiama) - taigi jei pamatyte ją kartu su požemine dalimi, išvystume tarsi moters liemenį su nutįsusi senoviniu sijonu - toks akmuo kadaise ir buvo matomas, kol įsmuko gilyn ir neapsinesė žemėmis. M. Gimbutienė užsimena: „XIX amžiuje buvo žinomas akmuo, turintis moters torso formą, kuris, kaip tikima, suteikia vaisingumo nevaisingoms moterims“. Argi tai ne mūsiškė, ledynų atridenta ir

džių. „Baltai sudievino visą pasaulį!“ - stebėjosi kryžiuočių ordino metraštininkas P. Dusburgas. Todėl ir čia jau buvo klaupiamasi ir prie Laimos akmens, ir prie Marijos statulos... Visa tai matydama ir jau nebeapsikęsdamas klebonas rado kur kas išmanesnę sprendimą nei akmens skaldymas. Pasak senbuvų, 1935 metais jis sukviėtė parapijiečius su važiais ir padarė akmeniui atkasti bei nugabenti į šventorių, idant meldimai ir dėkavonės eitų tik vienu adresu. Atidardėjo apie tuziną kaimiečių, sugužėjo būrys smalsuolių, ir darbas užvirė. Kasė, kasė, rausė, rausė - o akmuo juo gilyn, juo platyn, nei dugno, nei krašto, tokio ir atkasto neišjudinsi. Tad suvertė žemes atgal ir paliko „užkeiktą“ ramybėje, kai kam šypsant į usą...

Na, o bažnyčią pastačiusio ir ją globojusio dvarponio palikuonys nutarė įsiamžinti ir patys, tai yra pasistatyti prabangų antkapį. Bet kai šešių jaučių kinkinys atgabeno į šventorių šlifuito granito paminklą, prasidėjo 1863-ųjų sukilimas prieš carą. Dvarininkas neliko nuošaly, buvo suimtas, ištremtas ir nebesugrįžo, o veikia panaikintus baudžiavą, jo žemės buvo išdalintos kumečiams, kurių daugumą sudarė Rusijoje atitarnavę rekrūtai, vietinių vadinami „maskoliais“. Nuo to ir kilo kaimo pavadinimas Maskauka, o ne dėl to, kaip teigiama, kad prie netolimo Glūko ežero buvo įsikūręs caro kariuomenės dalinys... Skaudu ir apmaudu, kad mūsų kaimui, sovietmečiu pervadintam gretimos Maskaukos vardu, iki šiol nėra sugrąžintas istorinis Akmens vardas... Na, o minėtasis dvarponių antkapis, išstovėjęs kone šimtą metų, vieną po kito priglaidė tris čia kunigavusius ir mirusius šventikus.

Nesyk praeidama pro akmenį, pasukdavau sau galvą: kas vis dėlto sieja jį su merga (Dzūkijoje šis žodis neturi šurkštaus atspalvio)? Juk jo stūksota čia, kai dar nei bažnyčios, nei legendinės nuotakos nebuvo, nuo pat ledynmečio laikų. Ir tik išgirdus pasakojimą apie nepavykusį mėginimą rieduliui atkasti, mįslė išsirišo. Mat jeigu pamatyte antžeminę jo dalį (tik ne keturkampės ir ne apvalios formos, kaip vienur kitur teigiama) - taigi jei pamatyte ją kartu su požemine dalimi, išvystume tarsi moters liemenį su nutįsusi senoviniu sijonu - toks akmuo kadaise ir buvo matomas, kol įsmuko gilyn ir neapsinesė žemėmis. M. Gimbutienė užsimena: „XIX amžiuje buvo žinomas akmuo, turintis moters torso formą, kuris, kaip tikima, suteikia vaisingumo nevaisingoms moterims“. Argi tai ne mūsiškė, ledynų atridenta ir

Užkeikta merga, arba Akmens Nuotakos akmuo - riedulys Akmens kaime, prie senkelio Varėna - Valkininkai, archeologinis paminklas. (Matoma tik viršutinė dalis)

S. Jakavonio nuotr.

palikta, vėliau žmonių pastaityta staciomis, „merga“? Nesunku įsivaizduoti, kokią mistinę nuostabą ir pagarbą ji kėlė matriachato, moters viešpatystės, laikais! Tik minėtasis „vėliau“ stoji po to, kai ledynai pavirto čia tyvuliuojusia ir atslūgusia jūra - mat verslo tikslais ėmus tyrinėti klinčių sluoksnį mūsiškėje Merkio pakrantėje, buvo aptikta jūros gyvūnų pėdsakų ir ši vietovė paskelbta draustiniu.

Čia būtų galima baigti apie „Užkeiktą mergą“, tačiau nevalia nutylėti, jog lygiai prieš keturis šimtus metų jėzuitų metraščiuose buvo minimi stulpo pavidalo akmenys, kuriems nešdavo aukas ir kad etnografas P. A. Jucevičius 1836 metais aprašė pusantrametro aukščio gražiai nutašytus ir pastatytus upių bei upelių pakrantėse „deivių akmenis“. Kas ir kaip juos sieja su „Užkeikta merga“? Žinant jos matmenis ir faktūrą, neatrodo, kad priklausytų gražiai nutekintų stulpininkų būriui, veikiau visų jų ištakos glūdi Senojoje Europoje, kur viršiausioji buvo gimimo, žinojimo, likimo, taip pat moters vaisingumo deivė Laima, o jos figūrą, pasak A. J. Greimo, vėliau išstūmė Marijos figūra.

Daug daug kas per tuos amžius pasikeitė, apvirto, išnyko, o akmuo stovi kaip stovėjęs ištuštėjančio kaimo moters liemenį su nutįsusi senoviniu sijonu - toks akmuo kadaise ir buvo matomas, kol įsmuko gilyn ir neapsinesė žemėmis. M. Gimbutienė užsimena: „XIX amžiuje buvo žinomas akmuo, turintis moters torso formą, kuris, kaip tikima, suteikia vaisingumo nevaisingoms moterims“. Argi tai ne mūsiškė, ledynų atridenta ir

niausiai plento pakraštį išdygo lentelė su nuoroda „AKMUO - 0,02 km.“ Reikėtų, bet...

Bet jeigu susidomėjęs keleivis įsuktų į žvyrkelį, ką gi ten pamatytų? Sukiuzusią apkerpėjusią tvorelę, juosiančią žolynuose kūpsantį akmeninį „liemenį“ ir jį apkėtusius tris galingus beržus, šaknimis ardančius „sijoną“. Ir po juo slūgsantį be galo dydžio varpą pakabina, rūmą iš griuvėsių prikeltą, skulptūrą išlieja... O čia tik atkasti ir parodyti akmenį visu išpūdingu stotu. Kartu tai būtų paminklas praamžių deivei Laimai. Antai šventosios Marijos statulų statulėlių, paveikslų, „abrozdelių“ - aibių aibės, o daugiakūkstantmečiams baltų dievams - nieko. Nenusigręžkime nuo jų, slypinčių mūsų genealoginėse šaknyse ir bylojančių apie paskutiniųjų Europos pagonių narsą, aukštą dorovę ir begalinę jų kančią amžinajai ugniai gęstant...